

prvi Spomini, čeprav so manj literarno gojeni in napisani v manj izbrušenem slogu, ohranili že zaradi svoje, če lahko tako rečemo, brezobzirne odkritosti, najbolj trdno svojo veljavo tudi še v prihodnjih dobah.

Trdina sam je prav dobro vedel, da »niso te bukve ne katekizem ne kaka pobožna čitanka, ampak popis resničnih zgodb iz človeškega življenja«, zato »ne more biti drugače, nego da se pripoveduje mnogo grdega, napačnega in sramotnega«. Mislil je tudi, da piše za ljudi, ki jih bodo prebirali s kritičnim razumom, kajti za »kmete in nezrelo mladino moje knjige tako niso pisane«.

Trdina se je nad marsičem, kar je srečal na svojih poteh kot študent in profesor, hudo zgražal, kdaj celo bolj, kakor je bilo potrebno. Prav ta črta v njegovih samoizpovedih je nagnila Cankarja, ki je menda edinj bral rokopis prvih Spominov, da je zapisal k svoji sicer zelo ugodni sodbi tudi opombo: »Ali kazi ga, da nikoli ne more zatajiti starokopitnega šolmaštra, ki hodi po svetu in ponuja lepe nauke kakor Ribničan rešeta.« Ta moralna občutljivost, ki je tesnila v erotičnem pogledu malo kasno dozorelega moža, pa ga ni ovirala, da ne bi pri vsem odporu do podobe sveta, kakršna se mu je kazala, te podobe na vso moč odkrito in podrobno, včasih že kar naivno podrobno in naivno odkrito popisoval, tako da je v nekaterih odstavkih obilo komičnih momentov prav zaradi presenetljive resnosti, s katero je Trdina nekatere delikatne reči opisal.

Če gledamo danes na take odlomke v njegovih memoarih in upoštevamo, v kakšnih časih so bili napisani in celo objavljeni, in če hočemo biti le malo pravični, se ne smemo preveč čuditi, da so naleteli tudi na odpor. Ta se je razplamtel posebno takrat, ko je objavil Slovan Trdinovo popisovanje npravnosti pri Slavoncih: upepelil je Trdinovo delo, in ko bi se urednika liberalne revije ne uklonila pritisku katoliške desnice, bi upepelil tudi njuno revijo.

Res je, kar je zapisal urednik Zbranega dela: »Trdinovi Spomini so svojevrsten dokument dobe in človeka, dokument, kakršnih ima naše slovstvo malo.«

Trdinovi memoari pa so tudi sicer svojevrstno, res še ne do kraja izbrušeno, pa vendar lepo in tehtno literarno delo.

(Konec sledi.)

Dušan Moravec

ZEMLJA NA ZAHODU

Knjigo Stanka Vuka Zemlja na zahodu* sta pripravila Milko Matičetov in Lino Legiša že leta 1954. Legiša je napisal obširen uvod. Tragično zgodbo Stanka Vuka zaključuje z besedami: »Ni mu bilo dano, da bi dognal svoje nemajhne pisateljske načrte... V njih in v številnih poskusih kakor v lepih in bogatih pismih... je ohranjena dediščina žive in tople človečnosti in prisrčne lirične umetnosti...«

Samo o človeku Stanku Vuku bi rad nekaj povedal, dasi je Legiša kar dobro podal njegovo rast in okolje. Navedel je stike in vplive tako, da so omenjene vsaj nekatere črte in silnice političnega življenja v letih 1930—1940 na Goriškem in Tržaškem. Zdi se, da bodo literarni zgodovinarji zopet pre-

* Stanko Vuk, Zemlja na zahodu. Založba Lipa. Koper 1959.

hiteli zgodovinarje, kot jih je Prijatelj za prejšnje stoletje. Legiša je zbral podatke o zasliševanjih, gradi na memoarjih, ker prav za obdobje 1930—1940 o »zemlji na zahodu« ni nikakega našega dokumentarnega gradiva. Pravoverni zgodovinar, ki hoče graditi samo na zgodovinskih dokumentih, ne bo nikdar mogel napisati zgodovine tistih dni.

Ko je padel Stanko Vuk, je bil vsaj po letih že mlad mož; prekoračil je trideseto. Nehote mi ob njem vstopata v spomin še Tržačan Pinko Tomažič, s katerim je bil zadnja leta povezan politično in po sorodstvu, saj je poročil Pinkovo sestro, in pa Vipavec Janko Premrl-Vojko. Oba sta bila skoraj deset let mlajša. Vuk je z ženo vred padel pod streli neznancev marca 1944, ko se je komaj vrnil iz triletnega zapora. Mladi komunistični revolucionar Pinko je bil obsojen na smrt pod streli fašistov decembra 1941, Vojko je podlegel rani februarja 1943 kot partizan. Vsak izmed njih je mlad predstavnik treh različnih tokov, ki so se zlili v eno v dobi NOB. Različni so kot tipi in temperamenti. Vojko je izšel celo iz Marijine družbe; resen, mlad samotar, predan študiju, ki pa vsaj tu in tam zakipi kot mošt. Še skoraj otrok je streljal na italijanskega učitelja, na Nanosu je kuril kresove, da je dražil fašiste Goriška kvestura nam je ohranila njegovo dopisnico, poslano »Jutru« 6. julija 1939: »Burja je žvižgala svojo staro pesem, se ljubo zaganjala v kres ter nosila po zraku tisoč isker. Luna se je dvignila na obzorju in osvetlila vipavsko dolino, mi smo pa sanjali o...« Podpisal se je Manjšinski. Bili so v treh živel je iz Gregorčiča in ga recitiral tudi svojim partizanom.

Pinko je znan, zrastel je z mlado KPS in prinesel njene prijeme, strategijo in taktiko v Trst in na Kras tja do Vipavske. Nekajkrat sva se srečala: samozavesten, odločen, jasen; hotel je biti povsem zrel, a je bil vendar le še mladosten.

S Stankom Vukom sva se srečavala dolgih deset let. Visok in vedno nasmehan, glasan in jezičen, odkrit in svetlega pogleda. Večkrat sem mu rekel: »Nikdar ne boš niti politik, kaj šele diplomat.« Saj je bil pri svoji glasni zgovornosti okrutno odkrit v svojih mnenjih in sodbah, pa naj je šlo za uučelna vprašanja ali za konkretne dogodke in osebe. Niti svojim domačim ni prizanašal; dasi je bil na primer na očeta navezan ne samo z ljubeznijo, ampak s spoštovanjem. In kaj bi ne! Saj se je le-ta od navadnega »šuštarja« — takrat namreč še ni bilo čevljarjev — povzpel že pred prvo svetovno vojno do ravnatelja zadruge. Stanka sem brez hudobije krstil za »mirenskega široko-ustneža«, ali kmalu sem spoznal, da se za njim skriva nadpovprečna inteligenca; priden ni bil zaradi svoje vihravosti; inteligenca je bila povezana z neko intuicijo, ki je znala odkriti bistvo stvari in ljudi, ki so ga obdajali. Imel je pogled za konkretnost, ta mu je znal otipati vse šibkosti raznih načelnih gledanj, ki so bila le preveč abstraktna in premalo življenjska. Bil je poln življenja.

Sam se je štel med krščanske socialiste, katerih prve pojave je v Ljubljani sam doživel. Legiša piše o tem (str. 8-9). Ne vem pa, če je prav, Vukovega očeta in starega dr. Breclja, ki je pred prvo svetovno vojno začel katoliško mlado strujo v Gorici, tudi imenovati krščanska socialista, bila sta le krščanska socialca. Mladi krščanski socialisti so izšli iz drugačnega okolja in časa, že pred drugo svetovno vojno so prehajali na pozicije komunistične partije in postajali komunisti. Stanko je za to dobro vedel. Dobro se spominjam, da mi je sam povedal: »Miško in Marjan (namreč Dermastja —

Legiša ga ne omenja) sta komunista.« V dobi narodnoosvobodilne vojne je dolomitska izjava v zimj 1942/43 krščansko socialistični skupini postavila nalogo, »da je in ostane kot izraz prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne, nacionalne in družbene pozicije« (Marijan Breclj, Zborovanje na Pugledu v Slovenskem zborniku 1945, str. 61).

Takih krščanskih socialistov Goriška in Tržaška nista poznali. Stanko je bil z njimi povezan vsaj v začetku, ni pa čutil potrebe izdelati svojega globljega načelnega pogleda niti glede krščanskega socializma. Zemlja na zahodu je imela svojo problematiko. S tem da se je Vuk tako poimenoval, se je hotel opredeliti proti italijanskim katoličanom in njih katoliški akciji, ki je zlasti v dobi abesinske in španske vojne prešla odkrito na profašistične pozicije. Hotel je poudariti svoje stališče proti Vatikanu, ki je v cerkvenih vprašanjih naše dežele pod Italijo ne samo popuščal fašizmu, marveč hotel »romanizirati«, polatiniti v cerkvi vse, česar bi fašizem ne mogel. Hotel se je pa opredeliti tudi do starejše katoliške generacije, dasi ta ni bila na Goriškem nikoli izrazito klerikalna. Vuk je bil tudi v svojem krščanskem socializmu samosvoj in kljub njemu ali prav zaradi njega, kolikor ga je pač bilo, odprt nasproti vsemu, kar je bilo slovenskega, na italijanski strani pa antifašističnega.

Na dnu svoje duše je bil in ostal veren in to na svoj način, o tem govore njegovi spisi, njegova pisma. Toda njegova vernost je bila zračna, prosta, nikjer odbijajoča ali vsiljiva. Njegova večletna prijateljica iz furlanskega Ločnika je bila komunistka, žena Danica ateistka. Ne pozabimo, da v letih od 1930 dalje ostane samo cerkev, kjer se še sliši javno slovenska beseda in slovenska pesem, dasi cerkvena. (Toda mnogi cerkveni zbori so v cerkvi vadili tudi ljudske in umetne posvetne pesmi, mnogi organisti so na posvetne melodije, n. pr. Premrlovo Slovensko pesem, peli prirejena nabožna besedila.) Zemlja na zahodu pade zadnje desetletje pred drugo svetovno vojno v popolno zapuščenost; ni šol, društev, knjig, časopisov. Vsaka vez s slovensko metropolo, s slovensko kulturo je pretrgana. V tej zapuščenosti, samoti se slovenstvo ob Soči in Jadranu, ker ne more več živeti sedanjosti, zateče v preteklost, pade skoraj v vzdušje fevdalne dobe. Tesnejši stiki z ljudstvom, ki mu je bilo treba dajati poguma, so prav Vukovo generacijo pripeljali do tega, da je med ljudstvom odkrivala tudi ostanke še žive folklore. Te poteze nosi literarna zapuščina Stanka Vuka. Marsikdaj mu služijo te oblike le kot posoda, v katero je skrtil svojo zagrenjenost, odpor, svojo sodbo in obsodbo nad časom in oblastniki, ki so mu vladali. Tak je njegov Križev pot, Višarska legenda, Legenda o Kriščevi martiri, ki jasno prikaže, kako se za vero skriva sla po posvetni oblasti in zemskih dobrinah, kar vse pripelje do oboroženega spopada v imenu vere, je celo predslutnja naše narodnoosvobodilne vojne, slika oboroženega belogardizma v imenu Kristusa kralja. Vuk je legendo postavil v Koper. Ne vem, če so ti legendarni elementi tam še živi. So pa splošno znani v srednjem veku, obnovil in oživil jih je Provansalec Frédéric Mistral v epu »Miréio«; Vuk jih je našel tam ali, še bolj verjetno, v romanu Charlesa Morgana, Sparkenbroke, ki je izšel v italijanščini leta 1958.

Ko sedaj prebiram zbrano Vukovo prozo v »Zemlji na zahodu«, vidim, da se Vuk nikjer ne dotakne celotnega Slovenskega Primorja, Tu moram zaradi boljšega razumevanja dodati vrinek. Ime Slovensko Primorje je za

tam živeče ljudi umetno, prišlo je od zgoraj in od zunaj. V prejšnjem stoletju je nastala tvorba Küstenland — Primorska, avstrijska pokrajina; med dvema vojnama spodrine ime Primorske novo poimenovanje »Julijska Benečija« in »Julijska krajina«, ki ga je rodila italijanska iredenta — imenu je oče Ascoli, Rim ga potrdi, a uporablja to ime tudi Slovenija. Bolj se razširi ime Primorci, ki poimenuje zlasti emigrante v Sloveniji. Naši ljudje na zahodu se sami imenujejo predvsem Goričane, Tržačane, Brice, Vipavce, Kraševce, Benečane-Rezijane, manj pa Primorce. Ime Slovensko Primorje nastane v času NOB; v obdobju Narodnoosvobodilnega sveta (NOS) 1943/44 srečamo celo uradno ime: Primorska Slovenija.

Vuk v svoji prozi ne zajame vsega tega ozemlja, marveč le pas od Višarj preko Montaža in Kanina, od koder pogleda v Rezijo, ustavi se predvsem v zahodnih Brdih in zlasti v svojem rojstnem Mirnu ob Vipavi, gre od Doberdobskega jezera na Tržaški Kras k morju, v Slovenski Istri se ustavi mimogrede ob morju, obiše pa Kubed in Krkavce. Skrajna zahodna meja »zemlje na zahodu« je njegova domena. Njegova proza je doživeta, samo tisto je literarno obdeloval, kar je sam dojel. Bil je to majhen svet, še v Gorico, v samo mesto si skoraj ni upal. Gibal se je tam, kjer je bila problematika bolj jasna in očita.

V Gorici je bil on sam problem med takratnimi slovenskimi katoliškimi voditelji; februarja-marca 1944, po svojem prihodu iz ječe, mi je zaupal, da ima v načrtu »zgrabiti bika za roge« (njegove besede) in začeti obdelavo širše slovenske problematike po prvi svetovni vojni na Goriškem. Že prej je večkrat govoril, da jo slovensko vodstvo rešuje preveč romantično, preveč samo z narodnimi gesli. Tragika je hotela, da je proti njemu na II. tržaškem procesu pričala kot corpus delicti med njegovimi papirji najdena zemljepisna karta z včrtano zahodno etnično slovensko mejo; fašistični sodni dvor je mislil, da je s tem slovenski imperializem dokazano dejstvo.

Če nosi njegova proza — celo tista, ki je strogo avtobiografskega značaja — v nasprotju z njegovim svetlim, veselim vihravim bistvom temne poteze zaskrbljenosti (glej n. pr. Romarja str. 148: »da bi se rešila preko severne stene življenja, da bi rešila mladost«), je izbor njegovih pisem ženi Danici iz ječe (str. 167—224) zvesta slika živega Stanka, polna svetlobe in gorkote, jasnega pogleda na tedanjost in bodočnost. Poln je načrtov.

Pisma so pretežno osebna, obravnavajo v prvi vrsti problem ljubezni, kot je gorela v njem do mlade žene, še skoraj dekleta, ali vendar lomijo vsepovsod ta strogi osebni okvir in s tem se v mnogočem uvrščajo v svetovno literaturo in dokumentacijo, kot jo poznamo iz Silvia Pellica, Rose Luxemburg ali italijanske zbirke pisem na smrt obsojenih iz obdobja odpora proti nacizmu in fašizmu.

Tudi za Stanka Vuka je bila ječa šola. Spoznal sem to ob najinem zadnjem srečanju pred njegovo tragično smrtjo, februarja-marca 1944. Umiril se je, razjasnil, slap njegove gostobesednosti je postal gorski potok, ki sicer še vedno žubori, ki pa že pozna svoj tek, svojo smer. Mirno, jasno so zvenele njegove besede, ko mi je pripovedoval o svojih stikih in izkušnjah iz ječe, o katerih seveda v pismih zaradi cenzure ni govora. Čakal je, da odide v partizane, upal, da pride v uredništvo »Sloveskega poročevalca«, med tem

čakanjem pa ga je podrla z ženo vred neznana krogla... Bila je njemu in nam sovražna, dasi se morda tisti neznanec, ki jo je izstrelil, tega ni zavedal.

Prav je, da je »Zemlja na zahodu« izšla in da se je založba s tem odločila spominu Stanka Vuka, ki ga je že Slovenski zbornik 1945 prištel med žrtve iz vrst slovenskih pisateljev in znanstvenikov, padlih za svobodo.

Ivo Juvančič

RAZGLEDI

SISTEMATIKA V GLASBI

I

Glasba evropskega kulturnega kroga je vzkliła in se nato razvijala na trdni podlagi smiselno organizirane fantazije, ki kaže sistematično urejenost, podobno miselni logiki. Pogoji tega sistema so imanentno lastni narodom, ki tvorijo obsežni kulturni krog, kamor spadamo tudi mi. To območje se je začelo oblikovati na tleh antične kulture, predvsem seveda helenistične, ki je v bistvu zibelka vseh naših kulturnih podjetij. Splošno kulturno delovanje je značilno za vse narode, ki so jo nasledovali; glasba je njegova posebna veja. Podobno kakor ostala področja ima tudi glasbeno področje svojo lastno zakonitost, ki je deloma fizikalno, deloma psihično pogojena. Vsi pojavi, ki jih je moč podrediti takšni zakonitosti, tvorijo *sistem*; brez njega bi bila glasba zgolj samovoljno ali pa naključju prepuščeno sosledje tonov — dvoje možnosti, ki se sicer ne izključujeta, a se v čisti obliki ne pojavljata niti pri najbolj primitivnem glasbenem ustvarjanju. Vsi pojavi v naši glasbi, ki ustrezajo pogojem našega sistema, se nanašajo nanj; on je torej njihova mera in samo v primerjanju posamičnih pojavov s celotnim sistemom je mogoče njihovo formalno in estetsko vrednotenje.

Za pravilno ocenjevanje muzikalnih dogodkov je torej nujno potrebno, spoznati pogoje njihovega nastanka in obstajanja, skratka zakonitost sistema, na katerega se neogibno (to je spontano in v vsakem primeru) nanašajo. Preseneča, da ravno glasbeniki o tem prav malo in zelo pomanjkljivo razmišljajo, če sploh razmišljajo. Po navadi se zadovoljujejo s spoznavanjem in obvladovanjem nekaterih izoliranih disciplin, kakor so teorija, nauk o harmoniji, o kontrapunktu in podobno, ne da bi skušali segati globlje in razkrivati sistem, zaradi katerega so pravila posameznih doktrin sploh možna in utemeljena. Za površno pojmovanje in zasilno razpoznavanje v določenih panogah glasbene umetnosti to gotovo zadošča; nikakor pa si tako ne odgovorimo na vprašanja o nastanku, razvoju in nujnosti posameznih pojavov, zlasti pa ne o vzročnosti in posledičnosti med njimi, torej o tistem, kar bi ustrezalo zakonitostim miselne logike, smiselno prenesene na glasbena področja. To pomanjkljivost je občutil vsakdo, ki je želel ostreje prodreti v logičnost posameznih disciplin. Naletel je na množico pravil, ki so to dovoljevala, ono prepovedovala, in to brez prepričljive utemeljitve ali v skraj-